

A TÁRSAS ÉRINTKEZÉS FORMÁI.

Hogy két ember milyen formák közt érintkezik egymással, hogyan, milyen szavakkal, gesztusokkal, külsőségekkel ad kifejezést a köztük fennálló viszonylatnak: lehet merőben egyéni probléma, de ezen túl és ettől függetlenül társadalmi jelenség is. Amennyiben t. i. a korok, kultúrák, nyelvi, faji, nemzeti és osztálybeli közösségek szabályozólag, szokásfejlesztőleg hatnak mindazokra a szóbeli és egyéb külső nyilvánulási formákra, amelyek közt az emberek mindennapi kontaktusai lezajlanak. Gyökeresen más probléma tehát az érintkezési forma, ha egyénileg és más, ha szociológiailag tekintjük, ugyanúgy, mint ahogy gyökeresen más az egyéni varázs, az egyéni jómodor és más az a sablon, amelyet mindenki követ, amelynek követése a kultúra, a társadalmi norma követelménye — idő, ország és társadalmi rétegek szerint.

Itt az alábbiakban lényegében főleg csak a társasszokás-szentesítette érintkezési formákról lesz szó. Mert az, hogy valaki ezekhez a formákhoz egyénileg mennyire alkalmazkodik, vagy milyen mértékben érez hajlamot és bátorságot arra, hogy ezeket áttörje, negligálja vagy módosítsa, elsősorban nem szociológiai, inkább az egyén lélektanát érintő kérdés. (Igaz, közvetve ennek is lehetnek, sőt vannak is szociológiai hatásai, mint ahogy az egyéni alkat, jellem, törekvés minden vonalon hat a szociális viszonylatok alakulására.)

A társas érintkezés nyelvi és egyéb szokásai, közhasználatú előírásai és ezeknek fejlődése, átalakulása korok, népek, nemzeti, faji, továbbá osztálybeli közösségek szerint: igen nagy téma, érdekes korrelátuma, kísérő jelensége a társadalmi berendezkedésnek, a kultúrtörténelmi fejlődés egyéb jelenségeinek. Az irodalom alig értékelt, s a mindennapi életben sem szoktunk nagyobb fontosságot tulajdonítani az érintkezés formáinak. Legfeljebb empirikus értelemben méltatjuk figyelemre,

elvileg azonban nem tartjuk fontosnak. Nem is gondolunk rá, miért ragaszkodunk embertársainkkal való érintkezésünkben bizonyos belénknevelődött, a szokás, az utánzás által automatikusakká, ösztönszerűekké vált — nem egyszer értelmetlen, együgyű, idejétmúlt — nyelvi és egyéb viselkedési sablonokhoz. Pedig ha mélyebb vizsgálatra érdemesítjük ezeket a formákat, formásokat, látni fogjuk, hogy korántsem közömbösek, hiszen okozati kapcsolatokban — sőt kölcsönhatásban — állnak a társadalmi rend sarkalatos, reális, életbevágó jelenségeivel. Ez a kapcsolat, kihatás, okozati összefüggés azonban ez esetben azért marad könnyen rejtve figyelmünk elől, mert a társasérintkezés e formai szokásai teljesen automatikusan, reflexszerűen mennek végbe. Persze lényegében nem fontos pl. az, hogy embertársaink előtt meghajolunk-e vagy nem, hogy nagyot köszöntünk-e nekik vagy kicsit; hogy azt mondjuk: «jónapot, uram, jónapot, asszonyom» mint a francia, vagy «alászolgája, méltóságos uram» és «kezeiticsókolom, nagyságos asszony» mint a magyar, vagy egyszerűen jó reggelt, jó délutánt, jó estét kívánunk ösmerőseinknek és a jónapot (good day) köszönést kizárólag az idegennek szánjuk, a rideg üzleties érintkezés kifejezésének, elbúcsúzó formájának tekintjük (!) mint az angol. Mindamellet korántsem érdektelen — összességében — az emberi érintkezés e számtalan külsősége, sőt érdekesebb, mint első látszatra gondolnók, különösen akkor, ha fölvetjük a kérdést: valóban olyan üresek-e a formák, amennyire a fölületes szemlélő gondolná? Sőt amennyire, üreseknek vélte oly kiváló elme is mint Schopenhauer, aki az udvariasságot «számolópénzhez» hasonlította, amelynek «nincs értéke». A kedélyrideg német bölcsész ezen aforisztikus, bár szellemes meghatározásával még nem igen lettünk okosabbak; de többet nyerünk, ha tovább követjük gondolatmenetét: «aki udvariasság helyett tényleges szolgálatot teljesít, hasonlatos az olyan emberhez, aki értéktelen számolóérmék helyett aranyat osztogatna». Látni fogjuk, hogy ez nem egészen így van, de amit nyertünk, a mondatban foglalt fogalmi körülírás. Valóban van üres formai udvariasság és van tényleges szolgálat; azonban kár volna az utóbbit mérőben mint nagy, életbevágó, áldozatot jelentő ténykedést elképzelni, mert hiszen van az életnek, az emberi kontaktusoknak számtalan olyan mozzanata, amikor kis

figyelmességekkel, apró, rokonszenves gesztusokkal, amelyeket az igazi jónevelés joggal meg is kíván tőlünk (és pedig nemcsak ösmerőseinkkel, de épúgy az idegennel szemben is), olyan udvariasságot van alkalmunk gyakorolni, amelyre lehetetlen azt mondani, hogy «üres». Nem mindennap találkozunk vízhefulóval, kit esetleg életünk kockáztatásával igyekszünk kimenteni a vízből; de naponta nem egyszer megyünk át csapóajtón, amelyet megfogunk és hátratekintve, átadunk az utánunk jövő embertársunknak. Sokan vannak, az igaz, akik ezt nem szokták tenni, akik elengedik az ajtót, nem bánják, ha a másiknak arcába lendül: ezek a figyelmetlen emberek. Abból, az igaz, semmi néven nevezendő hasznunk nincs, ha valaki nagy kalaplendítéssel köszön nekünk; de az már nem közömbös, hogy valaki — esetleg ugyanaz, aki nagyokat köszön és százféle változatban «kérlekalássanoz» — könyökét szétfeszítve, elállja az utunkat, vagy fölöslegesen hangos beszéddel kényszerít arra, hogy végighallgassuk a számunkra érdektelen beszélgetést, amelyet harmadik személyekkel a közelünkben folytat; vagy pl. a társalgásban nem hagy szóhoz jutni, nem figyel a másikra stb. stb. Tehát nincs egészen igaza Schopenhauernek; bár hozzásegített — ha csak negatíve is — a fogalmi körök világosabb felismeréséhez, amely szerint két kategóriát kell megállapítanunk a társas érintkezés szokáskívánta előírásai között, az üres udvariasságét és a figyelemét, a másra való tekintetet (németül Rücksicht, franciául regard, angolul considerateness). Kétségtelen, hogy az utóbbi hasonlíthatatlanul fontosabb. És igen érdekes, ha a kettő arányát figyeljük. De ettől függetlenül, ha még csupán az üres, látszólag semmitmondó formaságokat tesszük külön vizsgálat tárgyává, ez a vizsgálódás sem lesz meddő, sőt igen figyelemreméltó vonatkozásokat fog feltárni előttünk, lélektani, szociológiai, kultúrtörténeti, és végül nem kis mértékben nyelvészeti szempontból, amivel aztán még akusztikai szempontok is párosulnak. Kétségtelen, hogy számos udvariassági forma, szólásmód merőben azért vált közszokássá, azért tartja magát, mert akusztikailag bevált. Mert az is szempont, bárha nem is vagyunk ennek tudatában, hogy ezek a mindennapi társas érintkezésben gyakran megkívánt szavak, kiszólások egyrészt eufónikusak legyenek, másrészt zajban is jól lehessen hallani. Mi

más oka, magyarázata lehetne pl. annak, hogy mi magyarok, amikor utat kérünk embertársaink között, a robogó, dübörgő villamoson vagy egyéb forgalmas helyen, mindig csak ezt mondjuk: szabad? holott volna legalább egy féltucat más kiszólás, amely logikailag éppoly helytálló volna, sőt helytállóbb, mert hiszen az, hogy nekem szabad-e a villamosról leszállnom, igazán nem lehet kérdéses. Mégis a «szabad» bizonyult életképesnek, mert az ebben lévő sz hang jól áttöri a zsvajt. Éppúgy volna logikailag nehezen indokolható, hogy a német lépten-nyomon azt mondja «Verzeihung» de ebben is megvan a zaj áttörésére akusztikailag alkalmas c (z) hang. Számos más példát is hozhatnék föl erre; így sose felejttem el legelső ilyen benyomásomat, amikor Anglia partjára szálltam. A hajón mindenki a kijáráthoz igyekszik, bőröndök tömkelege vár a hordárokra, akik erélyesen megrohanják a fedélzetet, megkapják az utasoktól a bőröndöket, majd harsány «thank you» szóval figyelmeztetgetik a sűrűn, egymás mellett álló utasokat arra, hogy utat kell nyitniok. Ebben az esetben is kétségtelen, hogy a thank you angol th hangja, mint az sz-hez hasonló hang alkalmasabb a figyelem fölkeltesére, mint más szavak az angol nyelv szókincséből. Mert különben logikailag ez is bajosan volna magyarázható, hogy a lihegő, nehéz terhek alatt görnyedő hordárok valósággal dühösen mondanak — előre, a jövőbe projiciálva — köszönetet az utasoknak azért, hogy utat fognak engedni. Végül még egy különösen jó példa a magyar «szervusz» köszönés. Nyilvánvaló, hogy ezt is akusztikai-fonetikai okok tették népszerűvé, egyre általánosabbá, mint a tegeződő viszonyjal járó, ennek jelzésére szolgáló üdvözlési formát — hiszen értelme nincs, logikailag igazán bajos volna megindokolni, hogy ez a régi, eredetileg tréfás, latinos köszönés nemcsak megmaradt, mint a hajdani kedélyes magyar táblabíróvilág csökevénye, de valósággal nélkülözhetlenné vált. nemcsak férfiak közt, de a grammatikai nonsens ellenére nők közt is, valamint olyankor amikor férfi és nő, fiú és lány tegeződnek. A szervusz-ban két sz hang is van, ez adja meg ismét ezt az, egyéb morajokat átütő, akusztikai jelleget, melyre rámutattam s amely egyetlen magyarázata annak, hogy a «szervusz» mint fémjelzett tegeződő köszöntés oly nagy szerepre jutott a magyar társas érintkezésben.

Amidőn szociológiai jelenségek összefüggéseit, szociálpszichológiai vonatkozásait kutatjuk, ugyan nem lehet célunk a humor túlzott kidomborítása, de mindamellett úgy vélem, hogy éppolyan hiba volna, épp a társas érintkezés formáságairól szólva, teljesen kimellőzni a humor momentumát. Nemcsak azért, mert hiszen a humor általában nem lekicsinylendő szerepet játszik valamennyi emberi reláció között; de mert éppen ezek a társas formaságok nem ritkán valósággal kihívják a humorérzéklet, főleg annyiban is, mert anomáliák, csökevények, mondhatnám kövületei az emberi szokásoknak. És így hihetetlen mértékű félszedségre, a ferde helyzetek számtalan változatára adnak alkalmat. Hogy ez mennyire humoros lehet, arról megkapó módon győződhetünk meg akkor, ha valamely idegen nép körében élünk, vagy megfigyeljük, hogy az idegen nálunk milyen szemmel nézi a formaságokat, amelyek hazájában ismeretlenek, míg viszont nálunk elengedhetetleneként vannak elkönyvelve. Így épp ez a humoros reakció gyakran igen alkalmas arra, hogy éles oldalvilágításba helyezze a problémát, amelyet kivizsgálni igyekszünk, így pl. mi egész magától értetődőnek találjuk, hogy egy bankban levesszük a kalapot. Amikor azonban Angliában, ahol, megjegyzendő, a kalap levevése általában sokkal kevésbé dívik mint nálunk, erről beszélgettem egyik angol ismerősömmel és felsorolva mindazokat a helyeket, ahol mi kötelezőnek tartjuk födetlen fővel időzni, míg ez az angolnak eszébe se jutna, a bankokat is megemlítettem, az illető ezt ellenállhatatlanul komikusnak találta. «Hogyan», jegyezte meg nevetve, «maguk előtt ilyen szemponti áhítat tárgya ezek szerint a pénz?»

Ezzel szemben az a magyar, akinek Londonban alkalma van a parlament ülésére elmenni, az bármily hódolattal is tekinti a parlamentarizmusnak ezt az ősi, tiszteletreméltó várát, az angol Parlamentet, mégis mulhatatlanul szórakozni fog az ottan dívó furcsa szokásokon. A házelnök vállig érő rizsposros parókában, gyapjúval megtöltött zsákon trónol egy baldachin alatt; a jegyzők rövidebb, de ugyancsak rizsposros parókában, mély hajlongások közt nyújtják oda neki a jegyzőkönyvet; a ház asztalán aranyozott buzogány fekszik, amelyet levesznek az ülés bezárásának, illetve a szünetnek szimbolikus jelzésére, majd szünet után ugyanolyan szertartásosan visszarakják. Ezzel szemben

azonban a tiszteletreméltó Member-ek, (a képviselők) közül sokan kalappal fejükön ülnek ott, sőt aki az első padosorban ül, vígan fölrakja a lábát a háznak egyébként tiszteletreméltó asztalára, a szimbolikus aranyozott buzogány mellé és így hallgatja a beszédeket. És pedig nem — mint ahogy az idegen esetleg gondolhatná — holmi erősen hangsúlyozott ellenzékieskedés kifejezéseken; magam láttam, amint az egyik konzervatív képviselő a saját pártjabeli vezérférfit egyik, különösnek fontosnak ítélt hosszú szónoklatát hallgatta ebben a pozitúrában. Ami pedig valóban ellenállhatatlanul humoros, az, amit az angol így nevez: catch the eye of the Speaker — elcsípni, ellesni a házelnök pillantását. Ennek a viták alkalmával van szerepe. Ugyanis az angol parlamenti etikett azt kívánja, hogy a képviselő, ha csak pár szót szól is, mindig csak állva beszéljen és pedig csak akkor, ha a házelnök neki erre fejbiccentés útján engedélyt adott. Ez alapján, ha meggondoljuk, igen szép szokás; mégis annak, aki sose látta, igen mulatságos, amint két vitatkozó képviselő felváltva felugrál, miközben a másik, aki mondókája befejeztével nyomban leül, tükön ülve lesi, hogy a Speaker a szokásos szótlan mimikával jelezze, hogy rajta a sor. Parázs vita alkalmával is gondosan ügyelnek erre, azzal az eredménnyel, hogy a két vitázó fél úgy ugrál föl-le, mint akit spárgán rángatnak. Az angol ember ezt bizonyára cseppet se érzi komikusnak. (Hacsak nem tartozik azok közé, akik, ma már Angliában is, egyre jobban úgy érzik, hogy a parlamentarizmus lejárt magát. Ez azonban más eset volna, mert akkor nem a formásokat, hanem a lényegét találhatná komikusnak az illető angol — teszem azt az imperialista álláspontnak egy olyan szélsőséges, gögös képviselője, mint Lord Milner, akinek most megjelent levelezésében ez a mondat található a képviselőházra vonatkozóan: «That mob at Westminster» — az a westminsterbeli banda, csürhé, csöcselék.)

Ami idejét múlta, könnyen válik nevetségessé. Az érintkezési formásoknak pedig az a sorsuk, hogy változzanak. Legáltalábbis általánosságban azt látjuk, hogy az idők folyamán, a mindenkori szociológiai alakulásnak megfelelően, az érintkezési formák is módosulnak — csakhogy rendkívül lassan, lomhán követve a tényleges társadalmi helyzetet, hosszú időbeli spácium-

mai kullogva utána. Kétségtelenül azért van ez így, mert az ilyen formaságok használata már ösztönszerűvé vált. És ez így racionális, hiszen ezeknek a formai szokásoknak éppen az ad létjogosultságot, hogy ne kelljen rajtuk gondolkozni, hogy ne kelljen egyéníteni akkor, amikor embertársainkkal érintkezünk. Mihelyt fejtörést okoz, mihelyt problémává válik, hogy mi a megfelelő forma, mihelyt nem bízhatjuk magunkat e tekintetben ösztönünkre, megszokásunkra, akkor máris baj van: a társasszokások megszűntek lét jogosultak lenni, nem felelnek meg eredeti rendeltetésüknek, annak, hogy az emberi kontaktusokat sematizálják, bizonyos normákra redukálják és ezzel megkönynyítsék, megolajozzák. Annak pedig, hogy az érintkezési formák mechanizmusa nehezen automatizálható, két oka lehet: 1. ha túlbonyolultak; 2. ha már nyilvánvalóan nem fedik a tényleges társadalmi helyzetet, nem a társadalmi berendezkedés adaequat korrelátumai többé. Mindkét megállapítás igen nagy mértékben áll a magyar társadalmi formaságok esetében.

Lássuk ezek után mindenekelőtt azt, hogyan jöttek létre az érintkezés kötelező szokásai a történelem folyamán. Ez után kell majd népek — és ezzel kapcsolatban nyelvek — szerint tenni vizsgálat tárgyává az udvariasság formáit.

Az antik világ érintkezési formái a mi mai (és főleg magyar) fogalmainkhoz mérten, mint az ókori irodalmakból tudjuk, a lehető legegyszerűbbek voltak; a társadalmi rangkülönbség, amely pedig akkor nagyon is nagy mértékben megvolt — rabszolga, szabad polgár, démosz, arisztokrácia, oligarchia, önkényuralom —, aránylag igen kis mértékben jutott kifejezésre az emberi érintkezés formáiban és nyelvi előírásaiban. Hiszen az ókorban pl. ismeretlen volt a magázás és ennek számtalan válfaja; csak tegezés, csak egyféle névmás és igeragozás volt a második személlyel — vagy a többes számban személyekkel — való beszédben. Csak a középkor gyökeresen más világa, az akkor keletkezett új népek új társadalmi és állami berendezkedése, a középkori hűbéri társadalom hozta magával mint általános jelenséget az udvariassági formaságok nagymérvű lábrakapását, túltengését, amely aztán csak nehezen és hiányosan küszöbölődött ki az újkorban, annyira hiányosan, hogy nem kis mértékben még ma is megvan s éli — a tényleges társadalmi

struktúráról immár régesrég különválva — különletét. Igaz, a középkort már időrendben megelőzte a bizánci kultúra, amelyet a szertartásos udvariasság, a szolgálai, szervilis udvaronci szokások oly nagymértékben jellemeztek, hogy ennek az emléke ma is él, ebben a kitűnő kifejezésben: bizantinizmus. Hasonló jelenség volt későbbben a spanyol etikett, amely igen bonyolult volt. Ez tehát már különösképen elágazása, mellékvágányra terelődése a társas érintkezés szokásszentesítette formáinak, amennyiben — mint fentebb — ezeknek lényegként az emberi érintkezés normalizálását s ezzel könnyítését fogadtuk el. Továbbá a kínai kultúra is példája az udvariassági szokások túlfejlődésének, ugyancsak a társadalmi struktúra erősen kötött, hierarchikus rétegződésének megfelelően.

Kötetre menne, ha részleteiben kifejtenők, rendszeresen követnők a társas formákat korokon, népeken, kultúrákon keresztül. De alighanem néhány kiragadott példa is módot nyújt ahhoz, hogy bizonyos szabályszerűségekre jöjjünk rá e formák fejlődését illetően, hogy különösen jellemző eltérésekre, vagy analógiákra mutathassunk rá.

Módfelett jellemző az, hogy az ókor nem ismerte a bonyolultabb udvariassági formákat. Ne feledjük, a kalapemelés szimbolikus tiszteletadó gesztusát sem ismerte az ókor. Kétségkívül főként már azért sem, mert akkoriban a kalapviselet korántsem volt olyan általános, mint később s a kalapnélküliség mai, új, mindössze néhány évtized óta kezdeményezett divatja dacára — még ma is. (Hogy ezek a kis jelentőségű szokások, bizonyos féltudatos társadalmi kényszer folytán, amelynek horderejét nem szabad alábecsülnünk, mennyire makacs életűek, annak eléggé jellemző példája, hogy a férfiak, akik elsőízben szakítottak a kalap viselet addig kötelező szokásával, Angliában külön jelmondatot tartottak szükségesnek, amelynek mintegy zászlaja alá sorakoztak: hatless brigade-nek, kalapnélküli brigádnak nevezték magukat. És megállapíthatjuk, hogy dacára a szépen hangzó jelígenek, még ma sincs annyi kalapnélküli férfi Anglia utcáin, mint minálunk.) Érdekes az is, hogy az angol ma igen kevéssé híve a kalaplevegésnek, mint udvariassági gesztusnak. Nálunk a jónevelés elemi követelménye, hogy a férfi szobában levegye a kalapot; az angol vigan fönntartja, hacsak nők nincsenek a szobában.

A XVI., majd a XVII. században igen nagy mértékben divott a kalaplevegés, mint a tisztelet jele. Brueghelnek van egy a kort valóban megkapóan jellemző festménye, amely az adó (vagy dézsma?) fizetését ábrázolja. Egy szobában feltett kalappal ülnek a dézsaszedő, rideg, gonoszképű XVI. századi bürokráták, asztal mellett, amelyen számlakönyvek és pénzes zsákok hevernek, miközben néhány egyszerű paraszt vagy kisgazdakülszejű, darócruhájú férfi az alázatnak, sőt rettegésnek megkapó kifejezésével, amelyet oly elevenséggel mint Brueghelnél, egyik korabeli festőnél sem találunk, hozza adóját az uraknak, miközben a kalapot persze éppúgy a kezében tartja, mint a pénzes zacskót, amelyet az adószedőknek át kell adnia. Aki közvetlen, eleven, sőt valóban megrendítő benyomást akar nyerni a XVI. századról — erről a kegyetlen korról, amikor éppen a parasztság elnyomatása sok helyt szörnyű, vérengző parasztlázadásokat váltott ki —, az többet tanul ebből az egy Brueghel-képből, mint sok más akár irodalmi, akár képzőművészeti dokumentumból.

Általában egy-egy kis kortörténeti mozzanat olykor igen éles oldalvilágításba képes helyezni előttünk egy kort s annak harcait, törekvéseit. Így hat ránk például, amikor olvassuk, hogy Cromwell mint diktátor megjelent a parlament előtt, megkövetelve, hogy annak minden tagja levett kalappal álljon előtte, míg ő maga fönntartotta a kalapot. A quakerok pedig valamivel későbbi időben, ugyancsak Angliában, állandóan bajba kerültek a törvénykezésnél, mert amikor a bíróságnál volt dolguk, semmi szín alatt nem voltak hajlandók levenni a kalapot, mert ők úgy tartották, hogy ez a tiszteletadás csak Istennek, az Isten házának, a templomnak jár ki; inkább elszenvedték a büntetést, semmint hogy ebből a magatartásukból engedjenek. A quakerok, kik nyakasan kitarottak elveik, biblikus értelemben keresztényi és demokratikus elgondolásaik mellett, mindenkit válogatás nélkül tegeztek, amivel ugyancsak az emberi egyenlőséget akarták kifejezésre juttatni, oly időben, amikor még az angol nyelv is ismerte a tegezés és magázás distinkcióját. «Thou art welcome» (Isten hozott) — ily barátságos köszöntéssel adott szállást a patriarkális quaker-család feje a jövevény vándornak, aki, az északamerikai vadonban barangolva, egy quaker-településre vetődött.

Ami a tegezés és magázás szokását illeti, az is igen jellemző, hogy a mai kultúrnyelvek közül az angol az egyetlen, amely teljesen kiküszöbölte, amennyiben végkép elejtette a régi tegezést. Ezzel persze ugyanazt érte el, mint amire a quakerok törekedtek akkor, amikor a magázást ejtették el. Sőt — itt megint a nyelvi könnyebbség szempontja a mérvadó — az angol igeragozás természeténél fogva végeredményben jobb, praktikusabb reform volt a tegezést elejteni, mint a magázást. Az angol «you» («maga») — amely ma már se nem tegezés, se nem magázás — ugyanis az igének legegyszerűbb alakját, magát a szógyököt kívánja maga után, míg a tegezés, a régi, ma már elfelejtett «thou», ragot is kíván az igéhez. Az angol ma az egyetlen nyelv, amelyben nem kell különbséget tennünk a névmás és igeragozás tekintetében embertársaink között. Ekkora egyszerűséget egy más kultúrnyelv sem ért el. Ehhez járul még az, hogy az angol érintkezési formák egyéb tekintetben is rendkívül egyszerűek. Ez pedig annál jelentősebb, mert hiszen a földgömb igen nagy terjedelmű részein beszélnek kizárólag angolul: a Brit szigeteken, Észak-Amerikában, Ausztráliában, továbbá az összes angol gyarmato- kon és föderatív területeken.

Ami az angol nyelvszokás végtelen egyszerűségét illeti a társas érintkezés tekintetében: valóban irigykedve tekinthetünk az angolnyelvű népekre, akik a nálunk előforduló, bennünket magyarokat oly gyakran és oly oktanul feszélyező, számtalan udvariassági fokozatot, sallangot régesrég kiküszöbölték. Sőt valójában soha nem is ismerték, hiszen még a Shakespeare-korabeli angol formák is hasonlíthatatlanul egyszerűbbek voltak, mint a mi mai formáságaink. Igaz, hogy a magyar társas formák szövevényessége jóformán sehol máshol nem található. Ez a magyar specialitás pedig annyiban esik igen súlyosan latba, mert oly nüanszírozás kényszerét rója ránk, amely máshol ismeretlen. Nemesak az angolban, de a németben, olaszban, franciában sem sértő pl. az, hogy egy férfi egy asszonyt vezetéknevén szólít: Frau X, Mrs. X, stb. Nálunk ez egyelőre elképzelhetetlen, leginkább csak alárendelt nővel szemben engedhető meg, hogy X-nének szólítsuk és nem «Nagyságos Asszonynak» vagy «Méltóságos Asszonynak». Az újabb «asszonyom» megszólítás, igaz, hozott valami könnyebbséget, csak éppen nem eleget. Németben

pl. egész magától értetődőleg megtehetem azt, hogy egy nagytekintélyű világhírű egyetemi tanár feleségét ekként köszöntöm: «Guten Tag, Frau Professor». Ha ezt magyarra fordítjuk: jó napot, tanárné — ez éppoly lehetetlenül groteszk hangzású, mint amilyen természetes a németben.

Az angol nyelv udvariassági szokásai alig ismerik a megkülönböztetésnek, árnyalásnak ezt a sokféle kényszerét, ami nálunk megvan. Nincs az a magasrangú úr vagy hölgy, akit ne lehetne nevéen szólítani; soha nem kell előre kutatni, tudakolni valakinek a rangját, hivatalos címét vagy foglalkozását, ami nálunk múlthatatlanul szükséges ahhoz, hogy fennakadás, feszélyezettség nélkül beszélgethessünk az illetővel. Főként és azonfelül pedig csaknem teljesen mellőzzük a szólogatást, amely nálunk csaknem elengedhetetlen a mai társalgás előírásai szerint, annyira, hogy a cím egyenesen névmás helyett szerepel. Hacsak nem vagyunk bizalmas, vagy legalábbis szívélyes, fesztelen viszonyban valakivel (vagy amennyiben nem tudjuk az illetőről, hogy nagyvonalú, minden kicsinyességtől mentes ember), akkor soha nem fordulhat elő a beszélgetésünkben egyszerű tőmondat, amennyiben a második személy az alany. Tehát nem mondhatjuk egyszerűen pl. ezt: «mi a véleménye erről?» «olvasta a kéziratot?» stb., hanem ilyenformán kell bővítenünk: «mi a véleménye erről Tanácsos úrnak?» (vagy Méltóságos uramnak stb.), továbbá: «olvasta Szerkesztő úr a kéziratot?» és így tovább — ad nauseam.

Ilyesmi nemcsak a legegyszerűbb érintkezési nyelvben, az angolban, hanem egyetlen más nyelvben sem létezik. Szinte hihetetlen, de tény, hogy nálunk még olykor ki is kéri magának valaki, ha «Ön»-nek szólítják, mert ő «nem Ön, hanem Tanár úr», és van klinikai orvos, aki ridegen rendreutasítja a szegény beteget, ha az «doktor úr»-nak merse szólítani, miután nem tudta, hogy az illető «alorvos» vagy «segédorvos», sőt esetleg fogalma se volt arról, hogy ezeket az orvosi rangokat a megszólításban ki kell domborítani. Az angolban, amennyiben — ritka esetekben — valakit nem a nevéen, X. úrnak, X. asszonynak vagy X. kisasszonynak szólítunk, hanem titulusan, akkor viszont nem kell hozzá sem «úr», sem «asszony», sem «kisasszony»; így az orvos nem «X. doktor úr, X. főorvos úr», «X. doktorkisasszony»)

stb., hanem csak «doktor» vagy «doktor X.» — nemre és orvosi rangfokozatra való tekintet nélkül. Hasonlóképen a franciában s az olaszban is, mint az angolban, a kapitány nem kapitány úr és a tábornok is csak «General», nem «tábornok úr» — ami viszont a magyarban még csak nem is elég, éppúgy mint ahogy nem elég a «Miniszter úr» sem. Még a cári Oroszországban is sokban lényegesen egyszerűbbek, kevésbé szervilisek voltak az udvariassági formák, mint a mai Magyarországon. A cári levéltárakból nem régen kerültek elő titkos diplomáciai levelek, amelyek annyiban is érdekesek, mert, ellentétben azzal, amit a cári orosz világ dokumentumaitól várhattunk volna, hangnemük, fogalmazásuk igen egyszerű: «Miniszter úr», így kezdi (francia nyelven megírt) leveleit a Parisban működő orosz politikai ügynök, majd egész közvetlen, sallangmentes stílusban folytatja pl.: «Ön majd tudtomra fogja adni, hogy jól tettem-e» . . . (azt, amit titkos missziója érdekében végzett s amiről beszámol a miniszterelnöknek levelében). E mondat magyar analógonja kb. ekként hangzanék: «Amidőn mindezekről Nagyméltóságodat mély tisztelettel értesítem, azon alázatos kérelemmel fordulok Excellenciához, kegyeskednék tudomásomra juttatni, hogy követett eljárásomat illetőleg legmagasabb helyeslését lehetek-e bátor remélhetni».

Amennyiben a korok, népek szerint eltérő érintkezési előírások, udvariassági formák szociológiai értelmezésében azt állítanók, hogy ezek mindenkor hű kifejezői a hozzájuk tartozó nemzeti, faji vagy osztálybeli mentalitásnak, attitűdnek: a fenti példa aligha volna alkalmas ennek igazolására, sőt inkább megcáfolni látszik, annyiban, hogy a fentemlített levélíró minden demokratikus formai egyszerűség mellett is hű csatlósa, engedelmes eszköze volt egy éppenséggel nem demokratikus hatalmi szervezetnek, a cári orosz imperializmusnak. Mindamellett kétségtelen, hogy a — kor, ország, milió szerint eltérő — formaságoknak föltétlenül van közük a szociális struktúrához, a társadalmi rétegeképződéshez. Gyökereik valahol belenyúlnak a társadalmi berendezkedésbe, amelyből eredtek; de ez nem föltétlenül az illető kor társadalmi berendezkedése, lehet régi, elmúlt korszak is, amelynek kimúlni nem akaró, apró anakronizmusai, fura csökevényei e formaságok. Így pl. a magyar nagyságosi cím is

régen, évszázadok előtt keletkezett, mint főrangú attribútum; azóta mindössze az történt vele, hogy popularizálódott és ezzel üressé, semmitmondóvá vált. Ugyanígy a méltóságosi cím; ez is le van járátva, nem jelent ma már jóformán semmit — sok esetben pedig mindössze azt jelenti, hogy az illetőnek pénze volt megszerezni ezt a címet. Ehhez hasonló jelenséget látunk ma egyébként az angoloknál is, ahol újabban a kormányok gyakran adják pénzért a főúri méltóságokat. Azt látjuk tehát, hogy mindenféle szociológiai, nyelvi és egyéb motívumokon kívül részben még gazdasági okokra is vezetendők vissza a társadalmi formaságok: a sznobizmus, a társadalmi hiúság a kormányok jövedelmi forrása. Sőt még a törvénykezés se szakított a címekkel, rangokkal; bár a törvény előtt mindenki egyenlő, mégis írott paragrafus ad jogot bizonyos címek, megkülönböztetések igénybevételére, amelyeket a kormányok részben pénzért is osztogatnak, mindenesetre jutalomként, mint olyan adományt, amely nekik maguknak nem kerül pénzükbe. Így tehát még a paragrafus is beleszól a társas formákba, segít konzerválni a formaságokat, az érintkezés sallangjait; az elcsépelet formaságok egyre szélesebb körben terjednek, popularizálódnak, hitelüket vesztik; az udvariasság értéktelen számolópenze egyre jobban elkopik s mint végkép leromlott valuta él tovább.

Ferenczy Valér.